

Retorikken til Herennius

Søren Hindsholm

Aarhus Universitet d. 22. oktober 2001

Indledning

Dagens program

- *Retorik til Herennius* — forhistorie og indhold.
- *Retorik til Herennius* som optik til læsning af taler, her Lysias' tale om mordet på Eratosthenes.
- Introduktion til Chaïm Perelman, en berømt repræsentant for nyretorikken.

Alle er velkomne til at afbryde med spørgsmål og andre bidrag til emnet og diskussionen.

Retorikken til Herennius

Grundlæggende spørgsmål

- Kan en talekunst tale om noget den ikke ved?
- Hvad var det man i oldtiden havde lært ved en retorisk uddannelse, jf. tabel 1?

Retorikken i den tidlige romerske kultur

- De latinske retorer, konflikten mellem optimater og popularer.
- Ukendt forfatter, skriver mellem 86–82 f.Kr., er popular-venlig.
- Værket lægger særlig vægt på det juridiske partsindlæg, jf. tabel 2.
- Mnemoteknik.
- Stilistik skaber intellektuelt nærvær.

Lysias 459/58–ca. 380 f.Kr.

- Logograf (skrev taler for andre som selv holdt dem).
- Eratosthenes er blevet dræbt fordi Eufiletos fandt ham sammen med sin kone, Eratosthenes familie anklager Eufiletos for mord.
- Sagen dømmes af efeterne: 51 mand udvalgt ved lodtrækning blandt de ca. 150 eksarchonter.

DANSK	LATIN	GRÆSK
Tilegnelsesmetoder [I § 3] teori efterligning øvelse	ratiónes ars imitátio exercitátio	méthodoi tékhñē mímēsis áskēsis
Genrer [I § 2] lejlighedstalen den politiske tale det juridiske partsindlæg	génera causárum génus demonstratívum génus deliberatívum génus judiciále	génē tón lógōn génos epideiktikón génos dēmēgorikón génos dikanikón
Talerens opgaver [I § 3] stofsamling [I § 4–III § 16] ordning af stoffet [III §§ 16–18] sproglig udformning [IV] mnemoteknik [III §§ 28–40] fremførelse [III §§ 19–27]	offícia oratóris invéntio dispositio elocútio memória pronuntiátio	érga toú rhétoros heúresis táxis léxis mnémē hypókrisis
Bevismidler [II § 9 n.] bevismdl. uden for kunsten bevismdl. fra kunsten	probatiónes probatiónes inartificiáles probatiónes artificiáles	písteis písteis átekhnoi písteis éntekhnoi
Stridsspørgsmål [I § 18–II § 26] stridssprgsm. om fakt. begivh. stridssprgsm. om fortolk. af love stridssprgsm. om skyld og straf	constitutiónes constitútio conjecturális constitútio legitima constitútio juridiciális	stáseis stokhasmós stásis nomiké stásis dikaiologiké
Talens dele [I § 4] indledning beretning opdeling bevisførelse gendrivelse afslutning	pártes oratiónis exórdium narrátio divísio confirmátio confutátio conclúsio	mérē toú lógou prooímion diégēsis próthesis pístis élenkhos epílogos
Stiltyper [IV §§ 11–16] høj stil mellemste stil enkel stil	figúrae figúra grávis figúra mediócris figúra extenuáta	kharaktéres megaloprepés méson iskhnón

Tabel 1: Oversigt over talekunstens system (henvisningerne er til de afsnit i *Retorik til Herennius* hvor de enkelte emner behandles).

1. Stofsamling
 - a juridisk partsindlæg
 - indledning
 - beretning
 - opdeling
 - bevisførelse og gendrivelse
 - stridsspørgsmål om de faktiske begivenheder
 - stridsspørgsmål om fortolkning af lovene
 - stridsspørgsmål om skyld og straf
 - afslutning
 - b politisk tale
 - c lejlighedstalen
2. Ordning af stoffet
3. Mnemoteknik
4. Fremførelse
5. Sproglig udformning

Tabel 2: Strukturoversigt

Talen som et stykke talekunst

- Man skal få et indtryk af hvordan talen er en retorisk konstruktion.
- Talens seks dele (fra *Retorik til Herennius* I § 4) kan man hurtigt finde. Det giver: [1–5] Indledning, [6–26] Beretning, [27–28] Opdeling, [29–36] Bestyrkelse, [37–46] Gendrivelse, og [47–50] Afslutning.

Fremfindelse af stoffet

- I Indledningen beder Eufiletos dommerne sætte sig i hans sted, huske på at overalt i Hellas er man enige om straffen for denne forurettelse som alle anser for den værste af alle, og så opregner han de fire ting han vil vise, nemlig at Eratosthenes bedrev utugt med hustruen, forførte hende, beskæmmede børnene og forhånende ham personligt ved at trænge ind i hjemmet. *Retorik til Herennius* giver denne vejledning:

Man får lærenemme tilhørere hvis man kort sammenfatter sagen og gør dem opmærksomme. Den er nemlig lærenem som har viljen til at lytte opmærksomt. Man får opmærksomme tilhørere hvis man lover dem en tale om noget betydningsfuldt, . . . eller om noget der er relevant for det politiske liv, for tilhørerne selv; og også hvis man beder om at de skal lytte opmærksomt; og hvis man opregner de punkter man vil tale om. Man kan gøre sine tilhørere velvillige på fire måder: Med udgangspunkt i sin egen person, sine modstandere, tilhørerne eller med udgangspunkt i talens emne.

Man skaffer sig velvilje med udgangspunkt i sin egen person hvis man fremhæver sin egen pligtfølelse uden hovmod. . . Ligesådan hvis man taler om sine egne problemer som fx ens fattigdom, ensomhed eller uheld; og hvis man beder om at tilhørerne hjælper en, samtidig med at man gør det klart at man ikke ønsker at sætte sin lid til andre end dem.

Man får velvilje med udgangspunkt i modstanderne hvis man gør dem til genstand for had, misundelse eller foragt. De rammes af had hvis man

I §§ 6–8

offentligt siger at de har handlet gement, arrogant, troløst, grusomt, overmodigt, ondsksfuldt eller skandaløst.

Man skaffer sig velvilje med udgangspunkt i tilhørerne hvis man offentligt siger at de har truffet modige, kloge, milde og storsindede beslutninger; og hvis man ikke lægger skjul på deres gode omdømme og de store forventninger til deres afgørelse.

Hermed får man et første indtryk af topikken.

- Beretningen er lang, spændende og ved sin indirekte fremstilling af Eufiletos talens mest overbevisende middel. Den minder mest om det *Retorik til Herennius* anser for en øvelsesgenre der handler om enten facts eller personer; om den sidste hedder det:

Den slags beretning der har personer som sit emne, skal være i en livlig stil med forskellige karaktertræk som alvor og mildhed, håb og frygt, mistro og savn, forstillelse og medlidenhed, og med eksempler på tilværelsens omskiftelighed som skæbnens omslag, uforudset ulykke, pludselig glæde og happy ending.

I § 13

Beretningens længde og springet mellem § 8 og § 9 (“Men nu må jeg sætte jer ind i forholdene...”) er *ikke* i overensstemmelse med læremesterens gode råd (også uanset om der er en overleveringsfejl eller en anakoluti mellem § 7 og § 8):

En beretning skal være tre ting, nemlig kort, klar og sandsynlig... .

I §§ 14–15

Man kan berette kortfattet hvis man først begynder derfra hvor det er nødvendigt; og hvis man lader være med at søge tilbage til den allerførste begyndelse; og hvis man beretter noget i hovedtrækkene, ikke punkt for punkt; og hvis man forfølger handlingen ikke til den sidste ende, men kun så langt som der er brug for; og hvis man undgår overgange, og hvis man ikke kommer væk fra det man var begyndt at fremlægge; og hvis man præsenterer beretningens udfald sådan at tilhørerne kan slutte sig frem til det som var sket inden, også selvom man ikke har nævnt det. Fx hvis jeg siger at jeg er kommet tilbage fra en provins, så kan tilhørerne indse at jeg også må være taget til en provins. Og i det hele taget er det sikrest at springe over ikke blot det som svækker ens sag, men også det som hverken svækker eller gavner den.

- Stridsspørgsmålene er (Bog I §§ 18–25): Om de faktiske begivenheder, om fortolkning af lovene og om skyld og straf. I denne tale må vi stå over for det første tilfælde, altså om de faktiske begivenheder:

I en sag om de faktiske begivenheder skal anklagerens beretning være fyldt med mistænkeliggørelser af den anklagede, indskudt og spredt over hele talen, så at ingen gerning, ingen gåen eller kommen, kort sagt ikke en eneste handling synes gjort uden bagtanke.

II § 3

Dette stridsspørgsmåls består af seks dele:

1. sandsynlighed
2. sammenligning
3. tegn
4. indicium
5. senere adfærd
6. bestyrkende bevis.

- *Retorik til Herennius* deler sandsynlighed op i motiv og levned. Motivet kan være så meget forskelligt, men et af stederne her er om den anklagede ville tilfredsstille et begær som kærlighed eller en lignende drift.

Derefter vil den anklagedes levned blive undersøgt ud fra hans fortid. II § 5
Først vil anklageren undersøge om den anklagede før har begået noget lignende.

- Eratosthenes' tvivlsomme levned er at argument for ham. Her har Eufiletos brug for tegn, og dem får han i historien om den nat hvor han kom uventet hjem fra markerne ude på landet.

Tegn inddeles i seks undergrupper: Stedet, tidspunktet, tidsrummet, II § 6
lejligheden, håbet om succes og håbet om at skjule.

Parret havde både et sted (stueetagen), et roligt tidspunkt (natten), tid nok (hele natten) og de kunne gennemføre deres forehavende uden at blive opdaget når manden sov ovenpå bag lås og slå.

- Indicium: Døren larmede og konen var sminket:

Samtidigt med forbrydelsen spørger man . . . om der blev hørt larm, II § 8
råben eller klirren, eller kort sagt om overhovedet noget blev registreret af nogen af sanserne, af synet, hørelsen, følesansen, lugtesansen eller smagssansen; enhver af disse sanser kan nemlig anstifte mistanke.

- Senere adfærd: Da Eratosthenes er blevet grebet på fersk gerning og indrømmer "at han var skyldig, men tryglede mig om ikke at slå ham ihjel, men forlange en bod.":

Den senere adfærd er temaet når man undersøger hvilke kendetegn II § 8
der siden følger en skyldig og en uskyldig. Hvis det er muligt, vil anklageren sige at da den anklagede blev konfronteret med anklagen, rødmede han, og han blev bleg, stammede, talte forvirret, besvimede eller gav et løfte om bestikkelse — alt sammen tegn på dårlig samvittighed.

- Til det bestyrkende bevis er Eufiletos temmelig kortfattet.

- Afslutninger er til korte sammenfatninger, til at forstørre det man har sagt, og til at fremkalde medlidenhed. Den længste er i §§ 39–42, hvor han understreger at han ikke havde lagt en fælde for Eratosthenes. Endvidere forstørrer han sit emne med:

- Ikke bare i Athen, men i hele Hellas ser strengt på forførelse (§ 2).
- Han har hævnnet hele samfundet (§ 47).
- Hvis Eratosthenes slipper, vil tyvene begynde at kalde sig forførere for også at slippe for straf (§ 36), men i modsat fald vil andre potentielle forførere tage sig i agt (§ 47 igen).
- Dømmes Eufiletos, skrider hele samfundet, illustreret med at så må man straffe de ægtemænd der passer på deres hustruer (§ 48).
- Denne forbrydelse kan sammenlignes med forførelse af friller, hvor straffen er den samme, og med voldtægt, hvor det viser sig at voldtægt er en mildere forbrydelse fordi voldtægtsforbryderen ikke lige som forføreren ødelægger kvindens sind (§§ 31–34).

Ganske effektfulde argumenter som kan jævnføres med disse 10 punkter fra *Retorikken til Herennius*:

1. Det første emne har udgangspunkt i autoritet når man omtaler hvor stor bekymring den aktuelle sag vækker hos de udødelige guder eller vore forfædre, hos konger, stater, fremmede folkeslag, vismænd og senatet; og især hvordan der i loven er fastlagt straffe for disse sager. II §§ 48–49
2. Det andet emne er når man overvejer hvem de handlinger er rettet imod som man angriber i sin anklage; om de er rettet mod alle, hvad der er så langt det mest chokerende, eller mod dem der står over en, dvs. dem hvorfra det fælles emne ud fra autoritet kom, eller ens jævnbyrdige, dvs. dem i samme intellektuelle, legemlige og økonomiske situation som en sely, eller dem der er en underlegen idet de er mindre begunstigede i alle disse henseender.
3. Det tredje emne er det hvor man spørger hvad der vil ske hvis den samme eftergivenhed blev vist alle andre forbrydere, og hvor man viser hvilke risici og ubehageligheder der vil blive konsekvensen hvis denne forbrydelse ikke tages alvorligt.
4. Det fjerde emne er det hvor man viser at hvis denne forbryder tilgives, vil mange andre som udsigten til en dom indtil nu har holdt tilbage, være mere opsatte på forbrydelser.
5. Det femte emne er det hvor man viser at hvis der først én gang er dømt anderledes end man her kræver, vil intet kunne afhjælpe skaden eller rette dommernes fejl. Her vil det ikke være ubelejligt at sammenligne med andre fejltagelser så man viser at de kan blive mindre betydningsfulde med tiden eller rettes ved brug af omtanke hvorimod intet vil kunne bidrage til at formilde eller rette denne fejltagelse.
6. ...
7. ...
8. ...
9. Det niende emne er det som består af en sammenligning af forseelser som når man fx siger at det er en større ugerning at voldtage en fri borger end at stjæle hellige genstande fra et tempel, fordi man begår den ene på grund af fattigdom, den anden på grund af ubehersket overmod.
10. ...

- Til sidst er der de midler hvormed man skaffer sig medlidenhed:

Tilhørernes medlidenhed vækkes hvis man taler om skæbnens store omskiftelighed, hvis man viser den lykke man tidligere nød, og den modgang man nu møder, ved en sammenligning; hvis man opregner og viser hvad man kan se frem til hvis man ikke vinder sagen; hvis man bønfalder og underkaster sig deres nåde hvis medlidenhed man vil opnå. . . Bønnen om medlidenhed skal være kort; intet tørrer væk så hurtigt som tårer.

II § 50

— tænk på chokket da konens spil gik op for ham, og på slutningen “For jeg er nu i den situation, at jeg risikerer mit liv og min formue og alt, hvad jeg har, fordi jeg adlød statens love.”

Talen i et andet lys

1. Den retoriske teknik viser en græsk tro på at man kan beskrive og udnytte sproget rationelt modsat magiens abracadabra eller hokuspokus.

2. Den dygtige retoriker prøver netop at skjule sin kunst (noten Bog IV § 10).
3. Indsigten fra retorikkens lærebøger giver et kritisk potentiale derved at det kan bruges til at se hvad Lysias *ikke* gjorde.

- Måske det var mere rigtigt hvis sagen handlede om fortolkning af lovene, for væsentlige påstande passer ikke: “Det er ikke mig, der vil slå dig ihjel, men loven.” (§ 26) — med en effektiv personificering —, i § 34: “Loven har altså ikke blot frikendt mig, mine herrer, de har ovenikøbet pålagt mig at eksekvere denne straf.”, og i §§ 37–39: “Ganske vist mente jeg, mine herrer, at jeg var i min gode ret til at pågribe min kones forfører på enhver mulig måde. For hvis de blot havde talt sammen, uden at der var sket noget, så havde det været forkert af mig at befale hende at hente ham. Men hvis handlingen var fuldbyrdet, og han ofte var kommet ind i mit hus, så ville jeg efter min egen opfattelse have handlet korrekt, hvordan jeg end havde fået fat på ham.”

Eufiletos forsøger her udvide tilhørernes anerkendelse af nogle præmisser (man må ikke forføre andres koner) til også at være en anerkendelse af sin konklusion (han måtte gerne dræbe Eratosthenes). Den basale retoriske argumentationsmåde modsat naturvidenskabens og logikkens.

- Det bestyrkende bevis er kort — hvor er de to vigtige slavevidner?
- Beretningen præsenterer ting indirekte så vi ikke føler samme behov for argumenter som hvis de samme ting blev præsenteret som klart formulerede påstande.

Chaïm Perelman 1912–84

CP var en polskfødt retoriker og retsfilosof der virkede i Belgien. Han arbejdede med at etablere en logik for værdidomme. Hovedværk: *La nouvelle rhétorique: traité de l'argumentation* (1958). Dette værk gjorde CP til foregangsmand for nyretorikken, og ved at fokusere på argumentationslæren styrkede han forbindelsen mellem filosofi og retorik.

Bevis og argumentation Beviset går efter regler, det er tvingende og upersonligt. Argumentationen sker i en talers henvendelse til tilhørere han vil vinde for sin sag. Der hersker gensidig god vilje, og det sker efter regler, fx i en retssal, og med fælles sprog. Argumentationen er emnet for *den nye retorik*. Den har et bredere sigte end antikkens retorik. Aristoteles opfattede dialektik som det rigtige, filosofiske værktøj der fandt *sandheden*; retorikken var en fremstilling af *standpunkter*, og sandhed er bedre end standpunkter (Arist. *Rhet.* 1357^a).

Vores tradition opfatter Sandheden som noget helt unikt. Men verden er mere kompliceret, Plat. *Eutyphr.* 7.

Publikums rolle er central i den nye retorik, for argumentationen måles på om den overbeviser det. Taleren skal altså skaffe sig publikums støtte, og hvor dets forudsætninger for at være i overensstemmelse med ham mangler, skal retoriske teknikker skaffe disse forudsætninger til veje.

Grundlaget for overensstemmelse 1. fakta og sandheder

2. antagelser
3. værdier
4. hierarkiforestillinger
5. *loci* med det der må foretrækkes (Aristoteles)

Skabelse af nærvær**Argumentets struktur** 1. quasilogiske argumenter

2. argumenter om virkeligheden
3. fastlæggelse af virkeligheden som model
 - eksempel
 - illustration
 - model
4. fastlæggelse af virkeligheden ved analogi
5. adskillelse af begreber
6. argumenternes samspil

Retorik og fornuft Vi har brug for en intellektuel udrustning som rækker ud over logikken og hjælper os til en teori om valg og beslutninger i alle de situationer livet byder os. Nyretorikken opstiller en teori om argumentation som løsning. Argumentationen appellerer til tilhørernes fornuft, og dens succes er målestokken. Denne teori vil forsøge at behandle alt det som den formelle logik og den kvantitative videnskab ikke kan behandle.

Litteratur

Achard 1989 Guy, *Rhétorique à Herennius*. Budé.

Caplan 1954 Harry, [Cicero] *Ad C. Herennium*. Loeb.

Carey 1989 C., *Lysias — Selected Speeches*. Cambridge U.P.

Jyllands-Posten 1999 Søndag den 11. juli, sektionen Inland s. 8.

Lysias 1990 Lysias' taler (I, III, X, XIII, XXIII, XXIV, XXX), oversat, indledt og kommenteret af Mogens Herman Hansen. Museum Tusulanums Forlag.

Perelman 1982 Chaïm, *The Realm of Rhetoric*. University of Notre Dame Press. (Fransk udgave *L'empire de rhétorique* 1977 er svær at skaffe, men anbefales værdig, for oversættelsen virker lidt sær.)

Rhetorik 1990 og 1991 Josef Kopperschmidt (udgiver). Bind I (1990) *Rhetorik als Texttheorie*, bind 2 (1991) *Wirkungsgeschichte der Rhetorik*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Meget bred samling, interessant indlæg af Chaïm Perelman.

Wardy 1996 Robert, *The Birth of Rhetoric*. Routledge. Undersøger hvad retorik er ud fra en mere filosofisk synsvinkel.

web-ressource Prøv www.h-net.msu.edu/~rhetor